The Gleaner

Vol 2 (1964)

Βηλαρικά σημειώματα Α'. Το στιχούργημα «Κατά γυναικών»

Λ. Ι. Βρανούσης

doi: [10.12681/er.9628](https://doi.org/10.12681/er.9628)

Copyright © 2016, Λ. Ι. Βρανούσης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Βρανούσης Λ. Ι. (2016). Βηλαρικά σημειώματα Α'. Το στιχούργημα «Κατά γυναικών». *The Gleaner*, 2, 7-20.
<https://doi.org/10.12681/er.9628>

ΒΗΛΑΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Α'

ΤΟ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑ "ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ,,

Δὲν ξέρω πῶς καὶ πότε θ' ἀξιωθῶ ν' ἀξιοποιήσω τὴν προεργασία πού ἔχω κάνει γιὰ μιὰ κριτικὴ παρουσίαση τοῦ Ἰωάννου Βηλαρά (1771 - 1823) καὶ τῶν ἔργων του. Πολλοὶ καὶ διάφοροι λόγοι ἐπιβάλλουν κάθε φορὰ τὴν ἀναβολὴ τοῦ ἐγχειρήματος. Ἴσως ἡ κατάλληλη εὐκαιρία (συνάρτηση πολλῶν παραγόντων) νὰ μὴν ἀργήσῃ νὰ παρουσιασθῇ. Στὸ μεταξύ όμως, μιὰ σειρὰ σημειώματα, πού ἐγκαινιάζω σήμερα, μποροῦν ν' ἀποσυμφορήσουν κάπως τὸ ὕλικό πού συσσωρεύεται καὶ ν' ἀξιοποιήσουν ἴσως καλύτερα μερικὰ ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα, ὅσα—προπαρασκευαστικὰ ἢ παρεκδοτικὰ—εἶναι ὑποχρεωμένη ν' ἀντιμετωπίζῃ ἡ ἔρευνα, πρὶν τὰ προσπεράσῃ.

Ἀπὸ τὸ ὕλικό πού συγκέντρωνα μὲ ἀφετηρία τὸ ἔργο καὶ τὴ δράση τοῦ Βηλαρά, συνεξετάζοντας ἢ παρεξετάζοντας πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς ἐποχῆς του, ἓνα μέρος—πρώτῃ προέκταση στὸ ἄμεσο περιβάλλον τοῦ ποιητῆ—χρησίμευσε ὡς ὑποδομὴ τοῦ βιβλίου μου γιὰ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλῖδα (1952). Ἀργότερα, στὴ σειρὰ τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης», στὸν τόμο *Οἱ Πρόδρομοι* (1955), εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ παρουσιάσω σὲ μιὰ καινούργια ἔκδοση μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Βηλαρά (σ. 201 - 300), ἔμμετρα καὶ πεζά, συνοδευμένα μὲ λίγα σημειώματα. Ἡ χρηστικὴ ἐκείνη ἔκδοση—παρουσίαση μιᾶς ἐπιλογῆς τοῦ ἔργου καὶ ὄχι "Ἀπαντα—δὲν ἦταν δυνατόν, βέβαια, νὰ φορτωθῇ μὲ κριτικὸ ὑπόμνημα, μὲ εἰδικὰ προλεγόμενα γιὰ τὴ χειρόγραφη καὶ ἔντυπη παράδοση τῶν κειμένων κτλ. Ἔτσι, ἡ φιλολογικὴ ἐπεξεργασία πού ἔγινε πάνω στὰ κείμενα αὐτὰ δὲν εἶναι πάντοτε εὐδιάκριτη. Ἐξ ἄλλου, τὰ λίγα εἰσαγωγικὰ σημειώματα ἢ ἄλλα σχόλια πού παρεμβάλλονται στὴν ἔκδοση ἐκείνη—ἐνδεικτικὰ ἴσως τῆς ἐρευνητικῆς προεργασίας πού εἶχε προηγηθῇ—δὲν ἦταν δυνατόν νὰ εἶναι πάντοτε ἐξαντλητικὰ καί, φυσικά, θίγουν ἐλάχιστες μόνον πλευρὲς ἀπὸ τὰ ἀπειρα ζητήματα πού γεννᾷ τὸ κριτικὸ ξεκαθάρισμα καὶ ἡ φιλολογικὴ ἀποκατάσταση τῶν ὅσων μᾶς παραδίδονται, ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀνεκδότων, ἡ διαλογὴ νόθων καὶ ἀμφισβητούμενων, ἡ ἐπισήμανσις προτύπων καὶ ἓνα πλῆθος ἄλλα desiderata. Μιὰ πολυσέλιδη γενικὴ Εἰσαγωγή, πού ἐπρόκειτο νὰ προταχθῇ στὸν τόμο ἐκεῖνο τῶν «Προδρόμων», καὶ πού συστηματοποιοῦσε ἢ ξανατοποθετοῦσε πολλὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω ζητήματα, προσέκρουσε (μὲ τὴν ἔκτασή της) στὴν ἀπροθυμία τοῦ ἐκδότῃ τῆς «Βασικῆς Βιβλιοθήκης», ὁ ὁποῖος ἀρκέσθηκε τελικὰ νὰ

τυπώση μόνον έναν δλιγοσέλιδο πρόλογο (σελ. ζ' - ι')¹. Παρ' όλ' αυτά, είχα την ικανοποίηση ότι ή εργασία μου έκείνη δέν πέρασε άπαρατήρητη².

Ο Βηλαρᾶς—δπως και τόσοι ἄλλοι τῆς προεπαναστατικῆς μας φιλολογίας, ἀπό τοὺς πιὸ γνωστοὺς ὡς τοὺς πιὸ ἀπρόσιτους—περιμένει κυρίως ἀπὸ μᾶς τὴν ἀντάξια τῶν σημερινῶν ἀπαιτήσεων ἔκδοση τῶν ἔργων του, καὶ ὕστερα—ἢ παράλληλα—τὴν εἰδικὴ μονογραφία ποὺ θὰ τὸν ἀναδείξει, τοποθετῶντας τον ὀριστικὰ, πιστεύω, στὴ χορεία τῶν κορυφαίων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Στὴ νέα ἔκδοση τοῦ Βηλαρᾶ ἀποδλέπουν κυρίως ν' ἀποδοῦν χρήσιμα τὰ σημειώματα ποὺ ἀκολουθοῦν.

* * *

Ἡ πληρέστερη συναγωγὴ τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ, ποὺ ἔχουμε σήμερα, εἶναι τὰ *Ἀπαντα Ἰωάννου Βηλαρᾶ, ἐπιμέλεια Γεωργίου Ἀχιλ. Βαβαρέτου...* Ἀθήνα [1935] - (8ο, σελ. λβ' + 352)³. Μὲ ἀφετηρία τὴν ἔκδοση αὐτὴ θὰ προεκταθοῦμε σὲ μιὰν ἀνίχνευση καὶ κριτικὴ διαλογὴ, γιὰ νὰ ἐπισημάνουμε ἔργα τοῦ Βηλαρᾶ ἀνέκδοτα, ἀμφισβητούμενα καὶ νόθα. Ἀρχίζουμε ἀπὸ τὰ τελευταῖα.

Τὰ Ἀπαντα τοῦ 1935 περιέλαβαν (σελ. 158 - 172) καὶ καθιέρωσαν ὡς ἔργο τοῦ Βηλαρᾶ ἓνα μακρότατο στιχοῦργημα ἐπιγραφόμενο *Κατὰ γυναικῶν*. Ὁ ἐκδότης μᾶς πληροφορεῖ (σελ. 158, σημ.) ὅτι ἀναδημοσιεύει τὸ στιχοῦργημα ἀπὸ ἓνα φυλλάδιο τοῦ 1874, ποὺ τοῦ τὸ εἶχε παραχωρήσει ὁ Ἡπειρώτης γυμνασιάρχης Χρ. Σούλης (1892 - 1951). Στὰ χέρια τοῦ μακαρίτη γυμνασιάρχῃ μου, στὰ Γιάννενα, εἶδα κι ἐγώ, πρὶν πολλὰ χρόνια, τὸ σπάνιο ἐκεῖνο φυλλάδιο τοῦ

1. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν τελευταία σελίδα τοῦ βιβλίου (*Οἱ Πρόδρομοι*, σελ. 310), μετὰ τὰ παροράματα, ἔβαλα τὴ σημείωση: «Ὅπου τὰ σημειώματα τοῦ βιβλίου τούτου παραπέμπουν στὴν Εἰσαγωγὴ, παρακαλεῖται ὁ ἀναγνώστης ν' ἀγνοήσῃ τὴν παραπομπή»...

2. Ὁ κ. Κ. Θ. Δημαρᾶς τῆς ἀφιέρωσε τὴν ἐπιφυλλίδα του στὴν ἐφημ. «Βῆμα» τῆς 3 Φεβρ. 1956. Ἡ βαρύνουσα κρίση του μοῦ χάρισε τότε τιμητικὲς διακρίσεις γιὰ τὸ βιβλίο («ἐκλεκτὸ δεῖγμα τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, ὅπου ἔχει φθάσει καὶ κινεῖται σήμερα ἄνετα ὁ ἐκδότης του» κ.π.ᾶ.) συνάμα

ὅμως μοῦ προδιέγραφε καὶ τὴν παραπέρα ὀφειλή μου, ὅταν κατέληγε στὴ διαπίστωση ὅτι «ὁ Βρανούσης εἶναι ὥριμος γιὰ νὰ καταπιασθεῖ τὴν ὀριστικὴ ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρᾶ, ἢ ὁποία μᾶς λείπει». «Ἄς θεωρηθοῦν οἱ σελίδες αὐτὲς ἐμπρακτικὴ ἀπόδειξη ὅτι τὸ θέμα τοῦτο δέν ἔπαυσε νὰ μ' ἀπασχολῇ.

3 Μιὰ πρόσφατη ἀνατύπωση—ὄχι πλήρης—τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935 (*Ἰωάννου Βηλαρᾶ Ἀπαντα... Εἰσαγωγὴ-ἐπιμέλεια Παύλου Συρρουν, Ἀθήναι «Πανεκδοτικὴ» 1962, — 8ο σελ. 400*) προτιμότερο εἶναι ν' ἀγνοηθῇ.

1874. Κι ἐπειδὴ δὲν ἔτυχε νὰ τὸ ξανασυναντήσω, παραθέτω ἐδῶ τὶς λίγες σημειώσεις πού εἶχα τότε κρατήσει.

Τὸ φυλλάδιο, σὲ σχῆμα 8^ο, σελίδες 27, ἔχει τὰ ἐξῆς στὴν προμετωπίδα: Ο | ΒΗΛΑΡΑΣ | ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ | Ποιήματα στιχηρὰ | Ἐκ τῶν ἀνεκδότων χειρογράφων τοῦ αὐτοῦ. | Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον | ὑπὸ | Δ. Ι. ΛΑΖΟΥ | Ἰωαννίτου | ΕΝ ΛΕΥΚΑΔΙ | Ἐκ τοῦ τυπογ[ραφείου] καὶ βιβλ[ιοπωλείου] Γεωργ. Χριστοδουλοπούλου | 1874.—Προτάσσεται ἡ ἀφιέρωση: Τῇ ἱερᾷ σκιᾷ τοῦ ἀειμνήστου ἱατροῦ καὶ ποιητοῦ Ἰωάννου Βηλλαῤᾷ ἀϊδίου μνήμης τεκμήριον τῷ πατρίῳ σεβασμῷ ἀνατίθηναι ὁ Ἐκδότης. Τὴν ἀφιέρωση συνοδεύει ἑμμετρὴ προσφώνηση (5 τετράστιχα) πρὸς τὸν ποιητὴ Βηλαῤᾷ, μὲ τὸν τίτλο Ἐπίκλησις. Ἀπὸ τὸν πρόλογο πού προτάσσει ὁ Ἰωαννίτης Δ. Ι. Λάζος ἕνα μέρος ἀναδημοσιεύεται στὰ Ἄπαντα τοῦ 1935 (σελ. 158, σημ.): Τὸ πρωτότυπον χειρόγραφον τοῦ παρόντος ποιήματος ἔχων εἰς χεῖρας, ὑπάρχει πόνημα τοῦ ἀειμνήστου πατριώτου μου ἱατροῦ καὶ ποιητοῦ Ἰωάννου τοῦ Βηλλαῤᾷ ἐκ τῶν ἀνεκδότων τοῦ αὐτοῦ [...] ὁ καὶ δίδωμι ἤδη τὸ πρῶτον εἰς τύπον συμφώνως καθ' ὁλοκληρίαν τῷ πρωτογράφῳ, μηδεμιᾶς εἰσχωροῦσης προσθαφαιρέσεως ἐν αὐτῷ...

Ἀπὸ τὸ φυλλάδιο αὐτὸ τοῦ 1874 μετέφερε τὸ στιχοῦργημα κι ὁ ἐκδότης τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935 «χωρὶς προσθαφαιρέσεις», καθὼς λέει¹, καὶ παρατηρεῖ: «Τὸ Κατὰ Γυναικῶν, γραμμένο στὴν καθαρεύουσα, εἶναι φαίνεται καμωμένο στὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Βηλαῤᾷ, πρὶν ἀκόμα ὠριμάσουν στὸ μυαλό του οἱ γλωσσικὲς του θεωρίες» (σελ. 158, σημ.). Ἀλλὰ τὸ ἀνιαρὸ αὐτὸ στιχοῦργημα ἀπέχει τόσο πολὺ ἀπὸ τὸ γνῶριμο ὕφος καὶ τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα τοῦ Βηλαῤᾷ, ὥστε ἐπιβεδλημένη θὰ ἦταν κάποια, μικρὴ ἔστω, ἐπιφύλαξη γιὰ τὴν πατρότητά του. Ἄλλωστε, ὁ ἀφελὴς θαυμαστής τοῦ Βηλαῤᾷ πού τὸ ἐκδίδει στὰ 1874 δὲν παρέχει μὲ τὰ γραφόμενά του ἀπόλυτες ἐγγυήσεις ὅτι τὸ χειρόγραφο πού κατεῖχε ἦταν καὶ αὐτόγραφο τοῦ Γιαννιώτη ποιητῆ.

Ὁ ἐκδότης τοῦ 1874, καθὼς καὶ ὁ ἐκδότης τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935, ἀγνοοῦσαν ὅτι τὸ ἴδιο στιχοῦργημα εἶχε καὶ παλαιότερα (1861) ἐκδοθῇ σ' ἕνα αὐτοτελὲς φυλλάδιο, μὲ τὸν σχοινοτενῆ τίτλο:

Φυλλάδιον | ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ | ἐν γένει, | Κυριωτέρως δὲ κατὰ ποιητῶν καὶ ἡθικῶς | μοχθηρῶν γυναικῶν. | Συντεθὲν μὲν | Διὰ στίχων

1. Δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη κανεὶς πολλὴ ἐμπιστοσύνη σὲ τέτοιες διαβεβαιώσεις, ὅταν ὁλόκληρη ἡ ἔκδοση ἐλέγχεται κάθε ἄλλο παρὰ ἄσπογγ. Ὁ μακαρίτης ποιητὴς Γιώργος Κοτζιούλας (1909-1956), πού διόρθωνε τὰ τυπογραφικὰ

δοκίμια τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935, μοῦ ἔλεγε, μετὰ ἀπὸ χρόνια, ὅτι ὁ ἐκδότης ζητοῦσε συχνὰ τὴ συνεργασία του γιὰ νὰ «ἐξομαλυνθοῦν» στιχοῦργικὲς, γλωσσικὲς καὶ ἄλλες δυσκολίες μὲ σιωπηρὲς ἐπεμβάσεις...

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ
ΚΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ
 EN GENEI,
 Κυριωτέρως δὲ κατὰ πονηρῶν καὶ ἠθικῶς
 μοχθηρῶν γυναικῶν.

ΣΥΝΤΕΘΕΝ ΜΕΝ

*Διὰ στίχων πολιτικῶν ὁμοιοκαταληκτῶν κατὰ τὸ 1830 ἔτος
 παρὰ τινος ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου Ἀρχιμανδρίτου
 Ἀγιοταγίου Πνευματικοῦ μου Πατρὸς*

ΑΓΑΠΗΤΟΥ ΤΟΥ ΚΩΟΥ

Ἐκδοθὲν δὲ εἰς τύπον νῦν τὸ πρῶτον,

ΔΑΠΑΝΗ ΤΟΥ ΕΝ ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΕΙ

ΙΔΙΟΡΡΥΘΜΟΥ ΑΠΛΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ
 ΤΟΥ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΟΥ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑ Κ.

Μετὰ μιᾶς διὰ Στίχων Ἐπιστολῆς.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ.

ΤΥΠΟΙΣ Φ. ΚΑΡΑΜΠΙΝΗ καὶ Κ. ΒΑΦΑ.

1861.

πολιτικῶν ὁμοιοκαταλήκτων κατὰ τὸ 1830 ἔτος | παρὰ τινος ἐν μακαρίᾳ
 τῇ λήξει γενομένου Ἀρχιμανδρίτου | Ἀγιοταφίτου Πνευματικοῦ μου
 Πατρὸς | ΑΓΑΠΗΤΟΥ τοῦ ΚΩΟΥ | Ἐκδοθὲν δὲ εἰς τύπον νῦν τὸ
 πρῶτον, | δαπάνη τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει | ἰδιορρύθμου ἀπλοελληνικοῦ
 διδασκάλου | τοῦ καὶ μουσικοῦ | ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑ Κ. [ῶνσταντίνου] |
 Μετὰ μιᾶς διὰ Στίχων Ἐπιστολῆς. | [κόσμημα.] | Ἐν Ἀθήναις. | Τύ-
 ποις Φ. Καραμπίνη καὶ Κ. Βάφα. | 1861.—(8ο, σελ. 8' + 33 + 3 λευ-
 κές). Πρβλ. Γκίνη - Μέξα, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, ἀριθ. 8920 (Τὸ
 μόνον ἀντίτυπον ποῦ ξέρουμε: Βιβλιοθήκη Βουλῆς - Μπενάκειος).
 Τὸ φυλλάδιον ἀρχίζει μ' ἕναν πρόλογο Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας (σελ.
 γ' - δ'), ποῦ τὸν ὑπογράφει ὁ ἐκδότης Γ. Π. Κ. ΜΟΥΣΙΚΟΣ Φιλιπ-
 πουπολίτης. Στὶς πρῶτες σελίδες 1 - 25 οἱ ΣΤΙΧΟΙ ΚΑΤΑ ΓΥ-
 ΝΑΙΚΩΝ.—Ἀκολουθοῦν ἔπειτα ἄλλα, ἄσχετα πρὸς τὸ πρῶτον, στι-
 χουργήματα: Ἡ ἐπιστολὴ (σελ. 25 - 28, στίχοι 72), ποῦ εἶναι μιὰ
 ἔμμετρη ἀναφορὰ μοναχοῦ πρὸς τὸν ἀρχιερέα του, ἡ ἀπάντησις ὡς
 ἀπὸ μέρους τοῦ ἀρχιδιακόνου (σ. 29, στίχοι 10) καὶ ἡ ἀνταπάντησις,
 ἡ ὁποία τιτλοφορεῖται Ἀπόκρισις τοῦ ποιητοῦ (σ. 29 - 32, στίχοι
 58) καὶ στὴν ὁποία παρεμβάλλεται ὁ μῦθος Μύρμηξ καὶ Τέτις (σ.
 29 - 31). Ἐπιτάσσονται ἔμμετρες Προσαγορεύσεις πρὸς τοὺς τότε
 κληρικοὺς καὶ εὐγενεῖς τῆς πόλεως Φιλιππουπόλεως (σ. 32 - 33, στίχοι
 36), τὶς ὁποῖες ἐπισφραγίζει ἡ ὑπογραφή τοῦ στιχουργοῦ: ΑΓΑΠΗ-
 ΤΟΣ Ο ΚΩΟΣ, Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Παναγίου Τάφου (σ. 33).

Οἱ Στίχοι Κατὰ Γυναικῶν, τοὺς ὁποίους τὸ φυλλάδιον αὐτὸ τοῦ
 1861 ἀποδίδει στὸν ἀρχιμανδρίτη Ἀγαπητό, εἶναι—μὲ ἀσήμαντες μι-
 κροδιαφορὲς—τὸ ἴδιον τὸ στιχουργήμα Κατὰ γυναικῶν ποῦ τυπώθηκε
 ὡς ἔργο τοῦ Βηλαρᾶ στὸ λευκαδίτικο φυλλάδιον τοῦ 1874, ἀπ' ὅπου τὸ
 παρέλαβε κι ὁ ἐκδότης τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935. Γιὰ νὰ καταδειχθῇ τὸ
 πρᾶγμα καλύτερα καὶ νὰ φανοῦν οἱ ἀντιστοιχίαι τῶν δύο ἐκδόσεων,
 ἀναγράφω ἀπὸ τὸ φυλλάδιον τοῦ 1861 τὰ περιεχόμενα τῶν σελ. 1 - 25,
 οἱ ὁποῖες συμβαδίζουν μὲ τὶς σελ. 158 - 172 τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935.

Στὸ φυλλάδιον τοῦ 1861 οἱ Στίχοι Κατὰ Γυναικῶν (σελ. 1 - 25) ὑπο-
 διαιροῦνται σὲ 14 μέρη. (Τὰ πρῶτα ἑννέα, ἄτιτλα, ξεχωρίζουν με-
 ταξὺ τους μόνον μὲ τὴν ἀρίθμηση: Α' Β' Γ' κτλ. Τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν
 καὶ ἐπὶ μέρους τίτλους). Παραθέτω τὴν ἀρχὴν τοῦ κάθε κομματιοῦ:
 Α'—Ἐν ἀρχῇ τὸν οὐρανόν τε καὶ τὴν γῆν δημιουργεῖ | ὁ Θεὸς ὁ πρὸ
 αἰώνων μὲ μιὰν μόνην προσταγή: (σελ. 1 - 2, στίχοι 34. Στὰ
 Ἄπαντα 7 στίχοι ἐπὶ πλεον στὰ ἐνδιάμεσα).
 Β'—Ἡ γυνὴ εἶ ἕνα ἄνδρα εἶν' ἡ μόνη συνοδοῦσα... (σ. 2 - 3, στ. 12).
 Γ'—Ἡ γυνὴ ἐπ' ἀληθείας εἶν' ἰθανάσιμος ἐχθρὸς... (σ. 3 - 4, στ. 24).
 Δ'—Πλήθος παθῶν ἰοὺς ἀνθρώπους τυραννοῦν μὲ πειρασμούς... (σ.
 4 - 5, στίχοι 22).
 Ε'—Προγνωρίζον γε τὸ θεῖον τῶν αἰώνων τὴν φοικιήν... (σ. 5 - 6,
 στίχοι 28).

ΣΤ'— *Αὐτὴ πλάττει φαντασίας πάντοτ' ἑωσφορικὰς...* (σ. 6 - 8, στ. 52).

Στὰ "Απαντα 6 στίχοι ἐπὶ πλέον στὴν ἀρχή).

Ζ'— *Αὐτὴ εἶν' εἰς φαντασίαν ὅτι δὲν εἶναι θνητὴ...* (σ. 9, στ. 22).

Η'— *Ἡ γυνὴ θεοποιεῖται, ἡ γυνὴ μεγαλυνεῖ...* (σ. 10 - 13, στ. 84).

Θ'— *Τρεῖς πράγματα σὸν ἄνδρα εἶναι ἄκρα συμφορὰ...* (σ. 13 - 15, στ. 46. Στὰ "Απαντα 4 στίχοι ἐπὶ πλέον περὶ τὸ τέλος).

Ι'— *Περὶ σκόρδου.*—*Τὸ μὲν σκόρδον ἔχει θεῖαν...* (σ. 15 - 16, στ. 18).

Στὰ "Απαντα λείπουν οἱ τελευταῖοι 8 στίχοι).

ΙΑ'— *Περὶ ἀγγοῦριου.*—*Ἐπομένως τὸ ἀγγοῦρι...* (σ. 16 - 17, στ. 16).

ΙΒ'— *Προτερήματα τῶν γυναικῶν.*—*Ἀρκεῖ τὰ δσα εἶπον κατὰ τῶν γυναικῶν...* (σ. 17 - 22, στ. 88. Στὰ "Απαντα ὁ τίτλος τοῦ κομματιοῦ εἶναι *Τζιορνάλε Γυναικῶν* κι ὁ πρῶτος στίχος *Ἀρκεῖ τὸ δουαλέτον αὐτὸ τῶν γυναικῶν...* Ἡ ἐκδοσι τοῦ 1861 ἔχει ἐπὶ πλέον 44 στίχους στὰ ἐνδιάμεσα, οἱ ὅποιοι λείπουν ἀπὸ τὰ "Απαντα" ἀλλὰ καὶ τὰ "Απαντα ἔχουν ἄλλους 36 στίχους, οἱ ὅποιοι λείπουν ἀπὸ τὸ φυλλάδιο τοῦ 1861).

[ΙΓ']—*Οἱ στίχοι τῶν δραμίων τοῦ ζυγίου...* *Ἐνα δράμι γινῶσιν ἔχεις...* (σ. 22 - 23, στ. 30, ἀπὸ ἀριθ. 1 μέχρι ἀριθ. 15. Στὰ "Απαντα στίχοι 40, μέχρι τοῦ ἀριθ. 20).

[ΙΔ']—*Ἐπίλογος.*—*Κυρία μου, συγγνώμη ζητῶ νὰ μοὶ δοθῇ...* (σ. 24 - 25, στίχοι 26, στοὺς ὁποίους προσθέτει ἄλλους 4 στὸ τέλος ὁ ἐκδότης: *Ἀλάνθαστον τὸ ζῦγι ὑπάρχει καὶ σωστόν...* Στὰ "Απαντα ὁ τίτλος *Ἐπίλογος τοῦ Δουαλέτον καὶ στίχοι 26).*

Τὸ «Φυλλάδιον Κατὰ Γυναικῶν» τοῦ 1861, ποὺ τὸ ἀγνόησαν ὁ ἐκδότης τοῦ 1874 κι ὁ ἐκδότης τῶν *Ἀπάντων* τοῦ 1935, δὲν ἔμεινε ἐντελῶς ἀγνωστο στὴν ἔρευνα. Τὸ μνημονεύει (μὲ πλήρη ἀναγραφὴ τίτλου κτλ.) στὰ 1888 ὁ Μαγουλὴ Γεδεών¹, ὁ ὁποῖος παρουσίασε ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν στιχουργὸ ἀρχιμανδρίτη Ἀγάπιο ἢ Ἀγαπητὸ καὶ γιὰ τὰ ἔργα του, καὶ ὁ ὁποῖος ἐπανήλθε ἄλλες δυὸ φορές στὸ ἴδιο θέμα, τὸ 1888² καὶ τὸ 1927³. Ὡστε ἀπορεῖ κανεὶς πῶς τὸ πρᾶγμα αὐτὸ διέφυγε τὴν προσοχὴ καὶ τοῦ καθηγ. Νίκου Βέη, γνωστοῦ γιὰ τὴν ἄρτια συνήθως ἐνημέρωσή του σὲ κάτι τέτοια, ὁ ὁποῖος, γράφοντας γιὰ τὰ *Ἀπαντα* τοῦ 1935, δέχτηκε ὡς νεανικὸ ἔργο τοῦ Βηλαρά τὸ στιχοῦργημα «Κατὰ γυναικῶν», χωρὶς καμμιά ἐπιφύλαξη γιὰ τὴν πατρότητά του⁴.

1. Μ. Γεδεών, *Ἐκκλησία καὶ Ἐπιστήμη κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα*, περ. «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» 8 (1887/8) σ. 297.

2. Μ. Γεδεών, *Ὁ κώδικς τοῦ Παΐσιου*, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» 9 (1888/9) σ. 38 καὶ 40.

3. Μ. Γεδεών, *Εἴκοσιν ἐτῶν ἐθνικὴ ἱστορία κατόπιν θνέλλης (1791-1811)*,

περ. «Θεολογία» 5 (1927) σ. 296-297.

4. Ν. Α. Βέη, *Ἡ νέα ἐκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Βηλαρά*, περ. «Νέα Ἑστία» 20 (1936) σ. 1038. Ὁ Ν. Βέης δὲν διέγνωσε ἐπίσης, καθὼς φαίνεται, ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα, ἐνιαῖο, σχοινοτενὲς στιχοῦργημα· μιλάει σὰν νὰ πρόκειται γιὰ μιὰ σειρὰ αὐτοτελῶν τραγουδιῶν μὲ

Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὸ 1926 εἶχε δημοσιευθῇ ἡ περιγραφὴ ἑνὸς χειρογράφου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ποὺ τὰ περιεχόμενά του συμπίπτουν μὲ τὸ «Κατὰ γυναικῶν» στιχουργήμα τῶν φυλαδίων τοῦ 1861 καὶ 1874 καὶ τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ χειρογράφου (13 φύλλα, μικροῦ σχήματος, τοῦ 19ου αἰ.), δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν καθηγ. Κ. Δουβουνιώτη¹, μᾶς δίνει τὴν ἀρχὴν τοῦ στιχουργήματος (τοὺς 4 πρώτους στίχους: Ἐν ἀρχῇ τὸν οὐρανόν τε καὶ τὴν γῆν δημιουργεῖ... κτλ.) καὶ τοὺς τίτλους: φ. 1α Τολλέτο [= Τοαλέτο?] γυναικῶν, φ. 6β Αἱ φαντασίαι τῶν γυναικῶν, φ. 7β Παραφροσύνη γυναικῶν, φ. 10α Παράλληλα γυναικῶν, φ. 11β Κεφ. Σκόρδον, φ. 12α Κεφ. Ἀγγοῦριον, φ. 13α Κεφ. Γυναικῶν κ'. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρῶτον καὶ τὸν τελευταῖον, οἱ ἄλλοι τίτλοι ἀπαντοῦν καὶ στὸ κείμενον τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935. Οἱ τίτλοι αὐτοὶ καὶ οἱ 4 πρῶτοι στίχοι ἦταν ἀρκετοὶ γιὰ ν' ἀναγνωρισθῇ καὶ νὰ ταυτισθῇ τὸ περιεχόμενο τοῦ χειρογράφου.

Καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦτο, ὅπως καὶ τὴν ἐκδοσὴν τοῦ 1861, τὰ ἀγνόησε ὁ ἐκδότης τῶν Ἀπάντων τοῦ 1935, ἀλλὰ τ' ἀγνόησαν ἐπίσης ὁ Ν. Βέης, ὁ Γ. Βαλέττας κ.ἄ. ποὺ παρουσίασαν τότε, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδοσὴν τῶν Ἀπάντων, βιβλιογραφικὰ ἐρανίσματα καὶ ἱστοριοφιλολογικὰ ὑπομνήματα γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Βηλαρά.

* * *

Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν μου τὰ παραπάνω—μὲ ἀφετηρίαν κυρίως τὴ μαρτυρίαν τοῦ Γεδεῶν γιὰ τὸ φυλλάδιο τοῦ 1861—εἶχα πεισθῇ ὅτι οἱ ἀμβιβολίες γιὰ τὴν βηλαρικὴν προέλευσιν τοῦ ἀνιάρου αὐτοῦ στιχουργήματος ἔπρεπε νὰ εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ δικαιολογημένες. Πειστικὴ ἀπόδειξις, ὥστόσο, θὰ εἶχαμε, μόνον ἂν μπορούσαμε μὲ δεδαιότητα νὰ προσγράψουμε τὸ ἀμφισβητούμενον στιχουργήμα σὲ κάποιον ἄλλον στιχουργόν. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς τὰ πράγματα περιπλέκονται. Ὁ περίεργος

κοινὸν θέμα καὶ ἐνιαῖον τίτλον «Κατὰ γυναικῶν». Καὶ τὰ θεώρησε εὐπρόσδεκτον δεῖγμα ἐπιβιώσεως βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν στιχουργημάτων μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο: «Γραμματολογικῶς ἄξια προσοχῆς εἶναι τὰ ἄλλως τε νεανικά καὶ εἰς καθαρεύουσιν γραμμένα τραγούδια τοῦ Βηλαρά Κατὰ γυναικῶν, συνεχίζοντα ἀρχαιοτέραν ἀντιφεμινιστικὴν ἔμμετρον παραγωγὴν τῶν μετὰ τὴν Ἑλῶσιν χρόνων»—καὶ ὑπενθυμίζει τὰ ἔργα τοῦ Σαχλίρη, τὸ «Συνεξάριον

τῶν εὐγενικῶν γυναικῶν», τὸν «Καθρέπτη Γυναικῶν» τοῦ Δαπόντε κ. ἄ. Γιὰ τὴν παλιὰ καὶ ἄφθονη φιλολογία γύρω στὸ θέμα τοῦτο βλ. Κ. Θ. Δημαρά, Ἱστορία Νεοελλ. Λογοτεχνίας, Ἀθ. 1948-9, τ. Α' σ. 44 καὶ τ. Β' 221-222 (=β' ἐκδ., Παράρτημα, σ. 21).

1. Κ. Ι. Δουβουνιώτου, Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, περ. «Νέος Ἑλληνομνήμων» 20 (1926) σ. 281, ἀριθ. 306.

ἐκεῖνος μουσικοδιδάσκαλος ἀπὸ τῆ Φιλιππούπολη, ποὺ ἀποδίδει (μὲ τὸ φυλλάδιο τοῦ 1861) τοὺς «Στίχους Κατὰ Γυναικῶν» στὸν ἀγιοταφίτη δάσκαλό του Ἀγάπιο ἢ Ἀγαπητό, δὲν ἐμπνέει, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, πολλὴ ἐμπιστοσύνη· γιατί ὁ ἴδιος ἀποδίδει στὸν πνευματικό του πατέρα κι ἄλλα ἔργα, ποὺ τὴν πατρότητά τους τὴν διεκδικοῦν ἐπίσης κι ἄλλοι στιχουργοί. Ἐξ ἄλλου, τὸ 1944 δημοσιεύτηκαν ἀπὸ Ἡπειρωτικὸ χειρόγραφο, γραμμμένο μετὰ τὸ 1843, δυὸ στιχουργήματα πολὺ συγγενικὰ πρὸς τὸ θέμα καὶ τὸ ὕφος τοῦ «Κατὰ Γυναικῶν», ἀπ' τὰ ὁποῖα τὸ δεῦτερο ἔχει δίπλα στὸν τίτλο του, σημειωμένο ἀπ' τὸν ἀντιγραφέα, τὸ ὄνομα τοῦ ποιητῆ Ἰωάν(νου) Βελλαρά¹. Ἡ ἔρευνα λοιπὸν τὴ μιὰ φορὰ μᾶς ὁδηγοῦσε πρὸς τὸν Ἀγάπιο, τὴν ἄλλη μᾶς ξαναγύριζε στὸ Βηλαρά. Τὸ χειρόγραφο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ἀπ' τὸ ὁποῖο μιὰ προσεκτικώτερη ἐξέταση θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ δγάλη κάτι θετικώτερο γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ στιχουργήματος, ἐγκιβωτισμένο ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ πολέμου, ἦταν δυστυχῶς—καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι—ἀπρόσιτο.

Στὴν πορεία τῶν ἀναζητήσεών μου ὅμως ἐπεσήμανα κι ἄλλα desiderata. Στὸ κεῖμενο τοῦ στιχουργήματος, ποὺ μᾶς δίνουν τὰ Ἀπαντα τοῦ 1935, τὸ προτελευταῖο μέρος ἐπιγράφεται *Ἐπίλογος τοῦ Δοαλέτο* υ (σ. 171). Λίγο πιδὸ πάνω, τὸ τμήμα ποὺ ἐπιγράφεται «Τζι-ορνάλε Γυναικῶν» ἀρχίζει: *Ἀρχεῖ τὸ δοαλέτο* ν αὐτὸ τῶν γυναικῶν... (σ. 168). Τὸ χειρόγραφο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας περιγράφεται ὅτι ἀρχίζει μὲ τὸν τίτλο *Τολλέτο* [λάθος ἀντιγραφικὸ ἴσως ἢ τυπογραφικὸ, ἀντὶ *Τοαλέτο* ?] *γυναικῶν*. Πρέπει λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ στιχουργήμα «Κατὰ Γυναικῶν» εἶχε κάποτε τὸν (ἀρχικὸ πιθανώτατα) τίτλο *Δοαλέτο* ἢ *Τοαλέτο Γυναικῶν*. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μὲ ὁδήγησε στὴ σκέψη ὅτι τὸ ἴδιο ἴσως στιχουργήμα περιέχεται καὶ σὲ δύο ἄλλα χειρόγραφα ποὺ περιέχουν ἑμμετρες σάτιρες κατὰ τῶν γυναικῶν μὲ τὸν γενικὸ τίτλο: *Τοαλέτο*, ἥτοι *γυναικῶν καθρέπτης*, ἀληθῆς καὶ ὄχι ψεύτης. Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ χειρόγραφα θρῖσκονταὶ στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας καὶ ξέραμε μόνον τὴν σύντομὴ περιγραφή τους (κεφαλαϊώδη ἀναγραφὴ τῶν

1. Χρ. Σούλη, *Ἀνέκδοτα ποιήματα τοῦ Βηλαρά*, περ. «Ἡπειρωτικὰ Γράμματα» χρ. Α', τεύχ. 2 (Γιάννινα, Φλεβάρης 1944) σ. 50-53. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ στιχουργήματα αὐτὰ ἐπιγράφεται *Αἱ θυγατέρες τοῦ Διαβόλου* καὶ ἀρχίζει:

Θέλοντας ὁ Διάβολος νὰ γενεολογήσῃ... (σ. 51-52, στίχοι 26).—Τὸ δεῦτερο ἐπιγράφεται *Χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐντελοῦς κάλλους* καὶ ἀρχίζει: «Ὅσοι εἰς κάλλος γυναικῶν προσφέρετε λατρείαν... (σ. 52-53, στίχοι 60).

τίτλων), τὴν ὁποία μᾶς εἶχαν δώσει οἱ σχετικοὶ κατάλογοι τοῦ C. Litzica στὰ 1909 καὶ τοῦ N. Camariano στὰ 1940. Ἐπρεπε λοιπὸν καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἔρευνά μας. Καὶ τὴν ἔρευνα αὐτὴ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ τὴν πραγματοποιήσω τὸ 1958, ὅταν, χάρις σὲ μιὰ ἀποστολὴ πού μοῦ ἀνέθεσε τότε ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐπισκέφθηκα τὴ Ρουμανία καὶ ἐργάστηκα στὰ ἐκεῖ ἀρχεῖα καὶ τὶς διβλιοθήκες¹.

* * *

Στὸ μεταξύ, δὲν ἤμουν ὁ μόνος πού ἀμφισβητοῦσα τὴν βηλαρική προέλευση καὶ ἀναζητοῦσα τεκμήρια γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ στιχουργήματος «Κατὰ Γυναικῶν». Ὁ κ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, δάσκαλός μας σ' αὐτὰ τὰ θέματα, ἤδη στὰ 1947, μιλῶντας παρεκθατικά γιὰ τὸν Βηλαρᾶ, σημείωνε ὅτι τὸ *Κατὰ γυναικῶν* «δὲν εἶναι δικό του. Μιὰ τέτοια σφαλερὴ προσγραφή θὰ ἀλλοίωνε οὐσιαστικά καὶ τὴ μορφή τοῦ ποιητῆ, ἐξ αἰτίας τοῦ θρησκευτικοῦ χρωματισμοῦ πού ἔχει τὸ ποίημα»². Λίγο ἀργότερα, στίς σημειώσεις τῆς Γραμματολογίας του, ἐπαναλαμβάνει ὅτι «τὸ *Κατὰ Γυναικῶν* ... δὲν εἶναι τοῦ Βηλαρᾶ» καὶ προσθέτει: «Θεωρῶ ὅτι πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Ἀγάπιο Χαπίπη»³. Τέλος, στὰ 1953, δημοσίευσε εἰδικὸ μελέτημα γιὰ τὸν Ἀγάπιο Χαπίπη, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπανήλθε ἐκτενέστερα στὸ θέμα⁴.

Ἀγάπιος Χαπίπης⁵ εἶναι ὁ ἀγιοταφίτης Ἀγάπιος ἡ Ἀγαπητὸς ὁ Κῶρος, στὸν ὁποῖο, ὅπως εἶδαμε (σ. 11), ἀποδίδει τοὺς *Στίχους Κατὰ Γυναικῶν* τὸ φυλλάδιο τοῦ 1861. Ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, συγκεντρώνοντας τὶς σκόρπιες εἰδήσεις πού ὑπάρχουν γιὰ τὸν Ἀγάπιο σὲ δημοσιευμένες καὶ σὲ ἀνέκδοτες πηγές, συστηματοποιεῖ καὶ πλουτίζει τὰ λιγοστὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα πού ξέραμε ὡς τώρα γι' αὐτόν. Συνοψίζω: Ὁ μοναχὸς Ἀγάπιος (καὶ μετέπειτα, ἀπὸ τὰ 1820, ἀρχιμανδρίτης Ἀγαπητὸς) ἦταν ἀπὸ τὴν Κῶ, γεννήθηκε γύρω στὰ 1742

1. Πρβλ. «Ἐπετ. Μεσαιων. Ἀρχείου» 8/9 (1958/9) σ. 203-205, «Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν» 28 (1958) σ. 604-605, «Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 33 (1958) σ. 454.

2. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Προϋποθέσεις καὶ δοκιμὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ρωμαντισμοῦ*, Ἀθ. 1947, σ. 46.

3. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, τ. Β', Ἀθ. [1949] σ. 246 [=β' ἐκδ. Παράρτημα

(1956) σ. 51].

4. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Βιογραφικὰ τοῦ Ἀγαπίου Χαπίπη*, στὸν τόμο «Προσφορά εἰς Στίλπ. Κυριακίδην» [Παράρτ. περιοδ. «Ἑλληνικά», ἀρ. 4], Θεσσαλονίκη 1953, σ. 168-182.

5. Δὲν ἔχω πεισθῇ ἂν τὸ Χαπίπης εἶναι πράγματι τὸ οἰκογενειακό του ἐπώνυμο ἢ μήπως εἶναι κάποιο παρανόμι, μετάφραση τοῦ «Ἀγάπιος» στὴν ἀραβικὴ (*χαμπίμι*).

καί πέθανε γύρω στὰ 1835. Ἀπὸ τὰ 1778 ἀνήκει στὴν Ἱεροσολυμιτικὴ ἀδελφότητα τοῦ Παναγίου Τάφου κι ἀπὸ τὰ 1789 βρίσκεται ἐγκατεστημένος στὴ Φιλιππούπολη, πρωτοσύγκελλος στὸ ἐκεῖ Μετόχι τῶν Ἀγιοταφитῶν. Ἐξῆσε ὅλη σχεδὸν τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ του (μισὸν αἰῶνα περίπου) στὴ Φιλιππούπολη—μαρτυροῦνται σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα μόνον τρία σύντομα ταξίδια του ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη—καί πέθανε στὴ θετὴ του πατρίδα, ὑπέργῃρος, γύρω στὰ 1835, κληροδοτῶντας τὰ χαρτιά του στὸ πνευματικὸ του τέκνο, τὸν Φιλιππουπολίτη δάσκαλο καί μουσικὸ Γεώργιο παπα-Κωνσταντίνου¹, ὁ ὁποῖος τύπωσε ἀργότερα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἀγαπίου τρία ἔργα: *Τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους* (Κων/πολη 1846), *Τὸ Μῆλον τῆς Ἐριδος* (Ἀθήνα 1861) καί τὸ *Φυλλάδιον Κατὰ Γυναικῶν* (Ἀθήνα 1861).

Τὸ μελέτημα ἐπιγράφεται «Βιογραφικὰ τοῦ Ἀγαπίου Χαπίτη», ἀλλὰ ὁ συγγραφέας του μᾶς προσφέρει, πέρ' ἀπὸ τὰ βιογραφικά, καί πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα, διαφωτιστικὰ γιὰ τὰ συναφῆ φιλολογικὰ ζητήματα, ἂν καί ἀναγγέλλει ὅτι θ' ἀσχοληθῇ ἄλλοτε εἰδικώτερα μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀγαπίου «καί μὲ τὰ περίπλοκα προβλήματα ὅσα θέτει ἡ μελέτη τους» (σ. 168). Σὲ μακρότατὴ ὑποσημείωση (σ. 168 - 171) συγκεντρώνονται καί ταξινομοῦνται τὰ ἐργογραφικά καί βιβλιογραφικά τοῦ Ἀγαπίου. Συνοψίζω ὅσα θὰ μᾶς εἶναι ἐδῶ χρήσιμα.

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου ἢ Ἀγαπητοῦ τυπώθηκαν τρία ἔργα. Καί τὰ τρία ἐκδόθησαν ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του μὲ τὴ φροντίδα τοῦ κληρονόμου του Γεωργίου παπα-Κωνσταντίνου τοῦ Μουσικοῦ. Καί τὰ τρία αὐτὰ ἔργα ὅμως εἶχαν προεκδοθῇ ἢ τυπώθηκαν ἀργότερα μὲ τ' ὄνομα ἄλλου στιχουργοῦ ἢ πάντως χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου:

Α'—*Τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους*· ἐπιγραφόμενον Ἐπάνοδος τοῦ Διογένους· δράμα διαιρούμενον εἰς πράξεις καί σκηνάς· πονηθὲν εἰς στίχους πολιτικούς ὁμοιοκαταληκτικούς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς 18. [γράφει 19] ἑκατονταετηρίδος παρὰ Ἀγαπίου ἀρχιμανδρίτου Κῶου, ἐμπείρου στιχουργοῦ, τοῦ πνευματικοῦ μου πατρός· ἥδη πρῶτον γνησίως εἰς τύπον ἐκδίδεται παρὰ τοῦ κληρονομήσαντος τὰ συγγράμματα αὐτοῦ Γ[εωργίου] Π[απᾶ] Κ[ωνσταντίνου] Μ[ουσικοῦ] Φιλιππουπολίτου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰς τὸ τυπογραφεῖον Θαδδαίου Δηβιτσιόν, 1846. (16^ο, σελ. [δ'] + 43). Γκίνη-Μέξα, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, ἀρ. 4480.

1. Ὁ Φιλιππουπολίτης αὐτὸς δάσκαλος καί ἱεροψάλτης, «ἰδιόρρυθμος ἀπλοελληνικὸς διδάσκαλος καί μουσικός», ὅπως τοῦ ἄρεσε νὰ γράφεται, ἔχει ἐκδῶσαι μαζί μὲ ἄλλους τὸ 1846 στὴν Κωνσταντινούπολη μιὰ μεγάλη μουσικὴ Ἀνθολογία πάσης τῆς ἐνιαυσίου

ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας (Γκίνη-Μέξα, ἀριθ. 4280). Βιογραφικά καί ἄλλα στοιχεῖα γι' αὐτὸν ἔχει συγκεντρῶσει ὁ Μ. Ἀποστολίδης στὰ «Θρακικά» 12 (1939) σ. 412-415. Πρβλ. καί Κ. Μυρτίλου Ἀποστολίδου, *Ἡ τῆς Φιλιππουπόλεως ἱστορία*, Ἀθ. 1959, σ. 459.

Ὁ ἐκδότης Γ. Π. Κ. Μουσικὸς στὸν πρόλογό του δηλώνει ὅτι τὸ ἔργο εἶχε προεκδοθῇ δυὸ φορές, στὴν Κωνσταντινούπολη πρῶτα καὶ στὴν Ἑρμούπολη ἔπειτα, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο προηγούμενοι ἐκδότες, λέει, ἀποσιώπησαν τὸ ὄνομα τοῦ στιχουργοῦ ὅτι αὐτὸ καὶ στὴν προμετωπίδα τῆς ἡ τρίτης τούτης ἐκδοσὲς γράφει: «ἤδη πρῶτον γνησίως εἰς τύπον ἐκδίδεται». Ἀπὸ τίς δυὸ προηγούμενες ἐκδόσεις γνωστὴ μᾶς εἶναι μόνον ἡ δευτέρα: Ἑπάνοδος ἤτοι τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους. Ἐν Ἑρμουπόλει ... 1839 (Γκίνη - Μέξα, ἀριθ. 3123). Ἡ τρίτη ἐκδοσὲς, αὐτὴ ποὺ παρουσίασε ὁ Μουσικὸς στὰ 1846, ἀνατυπώθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1863, μὲ τ' ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου στὴν προμετωπίδα καὶ μὲ ἀπαράλλαχτο σχεδὸν τὸν τίτλο (Γκίνη - Μέξα, ἀρ. 9964). Μετὰ τίς τέσσερες αὐτὲς ἐκδόσεις (α' Κων/πολη 18..?, β' Ἑρμούπολη 1839, γ' Κων/πολη 1846, δ' Ἀθήνα 1863), ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ δυὸ πρῶτες χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου, μιὰ νεώτερη (ε' ?) προσγράφει τὸ ἔργο σὲ ἄλλον στιχουργό: Ἑπάνοδος ἤτοι τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους δρᾶμα ἡθικόν· ὑπὸ Κ ο σ μ ᾱ Φ λ α μ ι ᾱ τ ο υ. Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ... Ἐν Πάτραις ... 1882. (Δημαρᾶς, σ. 170 σημ.). Ἐκτὸς ἀπὸ τίς παραπάνω ἐκδόσεις, ἔχουμε τὸ ἔργο καὶ σὲ τρία χ ε ι ρ ὅ γ ρ α φ α, τοῦ 19ου αἰ. καὶ τὰ τρία: Τὸ ἕνα (ὄχι πλήρες) σὲ κώδικα τῆς Μονῆς Προυσοῦ², τὸ δεύτερο στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη. Καὶ τὰ δύο, κατὰ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ (σ. 170 σημ.) ποὺ τὰ μελέτησε, ἀνώνυμα. Τὸ τρίτο τὸ ἐπεσήμανα ἀνάμεσα στοὺς ἀκαταλόγογράφητους κώδικες τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας (ms gr. 1357)· ἀπὸ τίς πρόχειρες σημειώσεις μου συνάγω ὅτι καὶ αὐτὸ εἶναι ἀνώνυμο.

Β'—Τὸ Μ ἤ λ ο ν τ ῆ ς Ἑ ρ ι δ ο ς ὅπερ διὰ πολιτικῶν σίχων ὁμοιοκαταλήκτων ἐποιήθη μὲν κατὰ τὸ 1815 ἔτος παρὰ τοῦ ἀοιδήμου ἀγιοταφίτου ἀρχιμανδρίτου Ἀ γ α π η τ ο ῦ τοῦ Κώου· ἐξεδόθη δὲ νῦν γνησίως καὶ αὐτολεξεῖ παρὰ τοῦ ἐν Φιλιππουπόλει Γεωργίου Π[απα] Κωνσι[αντίνου] τοῦ μουσικοῦ καὶ ἰδιογράφου ἀπλοελληνικοῦ διδασκάλου, χάριν περιεργείας τῶν ὁμογενῶν. Ἀθήνησι,

1. Δὲν εἶδα ὁ ἴδιος τὴν ἐκδοσὲς τοῦ 1846 (στοῦ Γκίνη-Μέξα σημειώνεται ἕνα μόνον ἀντίτυπο, στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μ. Γεδεών). Παίρνω τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ Κ. Μυρτίλου Ἀποστολίδου, Σιχουργήματα Φιλιππουπολιτῶν, περ. «Θρακικὰ» 12 (1939) σ. 413 σημ., ὅπου πληρέστερη κάπως περιγραφὴ τοῦ ἐντύπου. Ἀπὸ τὸ ἴδιο δημοσίευμα παίρνει τίς σχετικὲς εἰδήσεις καὶ ἡ Κ^α Α. Camariano, *Spiritul revolutionar francez si Voltaire in limba greaca si romana*, Βουκουρέστι 1946, σ. 45-46, σημ. 3, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐκδοσὲς τοῦ 1846,

τὴν ὁποία δὲν εἶδε (σ. 46 σημ. 1). Ἀπὸ παραδρομῆς ὅμως γράφει ὅτι οἱ δυὸ προγενέστερες ἐκδόσεις ἔγιναν ἡ μιὰ στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ ἄλλη στὴ Φιλιππούπολη (ὁ Μ. Ἀποστολίδης γράφει: ἐν Κων/πόλει πρῶτον καὶ εἶτα ἐν Ἑρμουπόλει)· ἔτσι λογάριασε τρίτη (ἀντὶ β') τὴν ἐκδοσὲς ποὺ ἔγινε τὸ 1839 στὴν Ἑρμούπολη καὶ τέταρτη (ἀντὶ γ') τὴν ἐκδοσὲς ποὺ ἔκανε ὁ Γ. Π. Κ. Μουσικὸς τὸ 1846.

2. [Ἰω. Τέντε], Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς ἐκτῆς Μονῆς Προυσοῦ, περ. «Νέος Ἑλληνομνήμων» 10 (1913) σ. 302-303, ἀριθ. 21, φ. 96 ἐξ.

τύποις Φ. Καραμπίνη και Κ. Βάφα (δόδος Ἀχαρνῶν ἀριθ. 302), 1861. (8ο, σελ. 48. Γκίνη - Μέξα, ἀρ. 8900, Δημαρᾶς σ. 169).

Καὶ τὸ ἔργο τοῦτο εἶχε προεκδοθῇ, καὶ μάλιστα δέκα χρόνια περίπου πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀγαπίου· ἡ προγενέστερη ὅμως αὐτῇ ἐκδοσὴ ὅχι μόνον δὲν τὸν μνημονεύει, ἀλλὰ μᾶς δίνει ἄλλο ὄνομα στιχουργοῦ: *Κωμωδία τοῦ Μήλου τῆς Ἑριδος*· ἤτοι δράματα νέα περίεργα καὶ ὠφελιμώτατα· φιλοπονηθέντα καὶ διὰ δαπάνης τύπῳ ἐκδοθέντα παρὰ Παναγιώτου Δημητρίου Ν τ έ τ ε ἐξ Ἀργυροκάστρου, τοῦ καὶ τυπογράφου. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1826. (16ο, σελ. 60.—Ν. Καμαριανός, περ. «Νέον Κράτος» 4, 1940, σ. 891 ἀρ. 62=Γκίνη-Μέξα ἀρ. 6703, καὶ ἀκριβέστερα Δημαρᾶς σ. 168-169). Θὰ νόμιζε κανεὶς ὅτι ἡ λέξις «φιλοπονηθέντα» ἀναφέρεται στὴν περισυναγωγὴ τῶν κειμένων, τὴν ἀντιγραφὴν, τὴν τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια καὶ τὶς λοιπὰς ἄλλες φροντίδες ποὺ κατέβαλλαν τότε οἱ λόγιοι τυπογράφοι καὶ ἐκδότες· ἀλλὰ ὁ Ἀργυροκάστρίτης Ντέτες (γνωστὸς καὶ ἀπὸ 2-3 ἄλλες ἐκδόσεις· βλ. Γκίνη-Μέξα ἀρ. 1677, 1742, 4756, 6703) βεβαιώνει στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου ὅτι τὸ ἔργο εἶναι δικό του (Δημαρᾶς, σ. 179).—Μιὰ τρίτη ἐκδοσὴ τοῦ ἔργου δὲν ἀναγράφει οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ Ντέτε (α' ἐκδ. 1826) οὔτε τοῦ Ἀγαπίου (β' ἐκδ. 1861), ἀλλὰ μονάχα τὸν νέον ἐκδότη: *Τὸ Μῆλον τῆς Ἑριδος*· κωμωδία εἰς πράξεις τρεῖς, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἀνδρέου Γεωργίου. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ... 1868. (Δημαρᾶς, σ. 169).

Γ'—Φυλλάδιον Κατὰ Γυναικῶν... Συντεθὲν μὲν ... κατὰ τὸ 1830 ἔτος παρὰ τινος... Ἀ γ α π η ι ο ῦ τοῦ Κώου, ἐκδοθὲν δὲ ... δαπάνη... Γεωργίου Παπα Κ... Ἐν Ἀθήναις... 1861. Βλ. πιδὶ πάνω, σ. 9-11.

Καὶ τοῦ ἔργου τούτου ἔχουμε μιὰν ἄλλη ἐκδοσὴ, στὴ Λευκάδα τὸ 1874, ὅπου τὸ στιχούργημα προσγράφεται στὸν Ἰωάννη Β η λ α ρ ᾶ: *Ὁ Βηλλαρᾶς Κατὰ Γυναικῶν...* Ἐν Λευκάδι... 1874 (βλ. πιδὶ πάνω, σ. 9). Τὸ ἔργο παραδίδεται ἐπίσης σὲ τρία χειρόγραφα: ἓνα στὴν Ἀθήνα (πιδὶ πάνω, σ. 13) καὶ δυὸ στὸ Βουκουρέστι (βλ. σ. 14-15).

Ἀπὸ τῇ σειρά τῶν στιχουργῶν, οἱ ὅποιοι διεκδικοῦν, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, τὴν πατρότητα τῶν ἔργων τούτων, ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς (σ. 180-181) ἀποκλείει κατηγορηματικὰ τὸν τυπογράφο Ν τ έ τ ε (*Τὸ Μῆλον τῆς Ἑριδος*, 1826), ἀποκλείει, γιὰ λόγους χρονολογικοὺς κυρίως τὸν Κ ο σ μ ᾶ Φ λ α μ ι ᾶ τ ο (*Τὸ Φανάρι τοῦ Διογένους*, 1882) καὶ θεωρεῖ (σ. 181-182) ἀσυμβίβαστο πρὸς τὸ ἰδεολογικὸ κλῆμα τοῦ Βηλαρᾶ τὸν συντηρητισμὸ ποὺ ἀποπνέει ἡ σάτιρα *Κατὰ Γυναικῶν*. Παράλληλα ὅμως, ὑπογραμμίζει τοὺς ἐνδοιασμοὺς ποὺ γεννᾷ ἡ προσγραφὴ τῶν ἔργων αὐτῶν στὸν Ἀ γ ά π ι ο: Ὁ ταπεινὸς αὐτὸς καλόγερος, ποὺ ἐγκατεβίωσε μισὸν αἰῶνα περίπου στὸ ἀγιοταφικὸ μετόχι τοῦ στῆ Φιλιππούπολη μᾶλλον ἀποτραβηγμένος, ἀπίθανο φαίνεται νὰ τροφοδότησε τὴν στιχουργικὴ παραγωγὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ με ἔργα ποὺ βρῆκαν τόση διάδοσιν, ὥστε νὰ κυκλοφοροῦν ἀδέσποτα, ν' ἀντιγράφωνται καὶ νὰ τυπώνωνται στὰ πιδὶ ἀπομακρυσμένα μεταξὺ τοὺς κέντρα τοῦ ἐλλαδικοῦ καὶ ἐξωελλαδικοῦ Ἑλληνισμοῦ, νὰ τὰ σφετερίζωνται ἄλλοι, καὶ ὁ ὑποτιθέμενος ποιητὴς τοὺς—ὁ Ἀγάπιος ζοῦσε ἀκόμη, ὅταν βγῆκε τὸ «Μῆλον τῆς Ἑριδος» στὴ Βιέννῃ (1826) καὶ ἴσως ζοῦσε

ἐπίσης ὅταν πρωτοτυπώθηκε στὴν Πόλη τὸ «Φανάρι τοῦ Διογένη» — ὅχι μόνον νὰ μὴ διαμαρτύρεται (ὁ Καيسάριος Δαπόντες ἔγραφε φοβερὰ ἐπιτίμια καὶ κατάρεις γιὰ τοὺς λογοκλόπους), ὅχι μόνον νὰ μὴ διεκδικῇ τὴν πατρότητά τους, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθῇ νὰ ζῇ ἀγνοημένος, χωρὶς ποτὲ ν' ἀκουστῇ, ὅσο ζοῦσε, γιὰ τὶς τυχόν συγγραφικὰς του ἐπιδόσεις. Ἐξ ἄλλου, μιὰ πρόσθετη δυσκολία ἐπαυξάνει τοὺς ἐνδοιασμοὺς καὶ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπ' τὸν Ἀγάπιο: Τὰ τρία ἔργα ποὺ τοῦ ἀποδίδει ὁ κληρονόμος τῶν καταλοίπων του «εἶναι πολὺ ἀνόμοια μετὰ τῶν αὐτοῦ, ἰδίως τὸ Μῆλον τῆς Ἐριδος ὡς πρὸς τὰ δύο ἄλλα, σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ μᾶς ξενίξῃ ἡ κοινὴ τους πατρότητα» (Δημαρᾶς, σ. 180).

Ἡ πιὸ εὐλογη ἐξήγηση ποὺ μποροῦμε νὰ δώσουμε, εἶναι ὅτι ὁ Ἀγάπιος, ποὺ τοῦ ἄρесе νὰ συνθέτῃ καὶ ὁ ἴδιος στίχους¹, εἶχε ἀντιγράψει στὰ τετράδιά του καὶ ξένα στιχουργήματα, ὅπως πολλοὶ τὸ συνήθιζαν τότε. Πολλὰ ἔργα αὐτοῦ τοῦ εἵδους κυκλοφοροῦσαν ἀδέσποτα, εἴτε ἐπειδὴ οἱ ἴδιοι οἱ συγγραφεῖς τὰ διοχέτευαν ἀνώνυμα στὴν κυκλοφορίαν, εἴτ' ἐπειδὴ οἱ ἀντιγραφεῖς, ποὺ τὰ πολλαπλασίαζαν, ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν πατρότητά τους. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις, ἄλλωστε, ὁ

1. Δικά του ἀσφαλῶς εἶναι τὰ στιχουργήματα ποὺ ἐπιτάσσονται στὸ «Φυλάδιον Κατὰ Γυναικῶν» τοῦ 1861 (βλ. πιὸ πάνω, σ. 11): ἡ Ἐπιστολὴ καὶ ἡ Ἀπόκρισις τοῦ ποιητοῦ (σ. 25-32), καθὼς καὶ οἱ ἔμμετρος Προσαγορεύσεις (σ. 32-33). Ἡ «Ἐπιστολὴ» — ἔμμετρο ἀναφορὰ τοῦ μοναχοῦ ποὺ στάλθηκε σὲ μακρινὴ ἐπαρχίαν, νὰ περιγηθῇ τὰ ἄγωνα χωριὰ τῆς ὑπαίθρου, γιὰ νὰ μαζέψῃ «ἐλεημοσύνας» καὶ βοηθήματα — διεκτραγωδεῖ τὶς κακουχίας τοῦ «ταξιδιώτη» μὲ στίχους ποὺ θυμίζουν Πτωχοπρόδρομο καὶ Δαπόντε:

Ἡ γλώσσα μου κεκόλληται, φίλε, τῷ
λάρυγγί μου
καὶ δύναμις δὲν ἔμεινε ποσὼς εἰς τὸ κορμὶ
μου.

Τὰ γόνατα ἡσθένησαν ἐκ τῆς πολλῆς
νηστείας,
ἡ σάρεξ μου ἡλλοιώθηκεν ἐκ τῆς σφοδ-
ραγίας.

Λάχανον, τουρσιλάχανον, λάχανον καθ'
ἡμέραν,
λάχανον εἰς τὸ ἄριστον, λάχανον στήν
ἐσπέραν.

Ἀνεῦρω καὶ φασόλια, εἶναι κακοβρασμένα
καὶ μὲ νερὸν σαδὲ γκιουζέλ μετροῦνται
ἕνα-ἕνα.

Δὲν ἠμπορῶ νὰ κολασθῶ, πολλάκις πρά-
σον πῆγω

καὶ εἰς τὸ ἄλας τὸ βουτῶ κ' ἕνα κρα-
σάκι πίνω.

Αὕτῃ ἡ πολυτέλεια εἶναι ἐκ τῶν σπανίων,
τὰ πράσα δὲν εὐρίσκονται εἰς ὅλα τῶν
χωρίων.

Ποτὲ σου δὲν ἐπείνασες, νὰ δῇς τὴν το-
σιμάδαν

καὶ τοῦ τοιοῦτον φαγητοῦ δὲν ξεῖρεις
τὴν γλυκάδαν... (σελ. 26).

Στὴ συνέχεια (σ. 26-28) μᾶς δίνει ζωντανὰς περιγραφὰς τῶν δυσκολιῶν ποὺ συναντᾷ: οἱ ἄνθρωποι, ἀποστραγγισμένοι οἰκονομικὰ (δοσίματα ὑπερογκᾶ, ἀκρίβεια κλπ.) τρέπονται εἰς φυγὴν, ὅταν ἰδοῦν καλὸ γέρο· ἡ ἀμάθεια τῶν ἀλλογλώσσων κατοίκων τῆς ὑπαίθρου (χαρακτηριστικοὶ διάλογοι μὲ ξενόγλωσσες φράσεις παρεμβάλλονται) τὸν ἐμποδίζει νὰ συνεννοηθῇ μαζὶ τους: Βαβαὶ τῆς βαρβαρότητος, βαβαὶ τῆς εὐηθείας! ... Ἐξ Ἰσου ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς περιοχῆς καὶ τῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ ἔμμετρος Προσαγορεύσεις πρὸς τοὺς τότε κληρικοὺς καὶ εὐγενεῖς τῆς πόλεως Φιλιππουπόλεως (σ. 32-33).

—υποτυπώδης την εποχή εκείνη—σεβασμός πρὸς τὴν πνευματικὴ ἰδιοκτησίᾳ τοῦ ἀρχικοῦ συνθέτη μειώνεται περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, συχνά, ὁ ἀντιγράφας εἶναι, λίγο ἢ πολύ, καὶ διασκευαστὴς τοῦ κειμένου ποὺ ἀντιγράφει¹. Ὁ Φιλιππουπολίτης μουσικοδιδάσκαλος, ποὺ κληρονόμησε τὰ χαρτιά τοῦ Ἀγαπίου, μὲ πολὺ σεβασμὸ πρὸς τὸν πνευματικὸ τοῦ πατέρα φρόντισε νὰ φέρῃ στὸ φῶς ὅ,τι εἶχε συγκεντρώσει στὰ παλιά ἐκεῖνα τετράδια ὁ γέροντάς του, καὶ τύπωσε τὰ τρία ἔργα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν, προσγράφοντάς τα ἀδίστακτα στὸ ὄνομα τοῦ Ἀγαπίου. Ἄν τὰ δυὸ πρῶτα—τὸ *Μῆλον τῆς Ἐριδος* καὶ τὸ *Φανάρι τοῦ Διογένους*—ἔργα πολὺ ἀνόμοια μεταξὺ τους, δικαιολογοῦν πολλὰς ἀμφιβολίες γιὰ τὴν πατρότητά τους, τὸ τρίτο—τὸ *στιχουργήμα Κατὰ Γυναικῶν*—θ' ἀποδειχθῇ ἀμέσως πῶς κάτω ὅτι ἀνήκει σ' ἄλλον στιχουργό. Οὔτε ὁ Ἀγάπιος, οὔτε ὁ Βηλαρᾶς εὐθύνονται γιὰ τὴν κακόγουστη αὐτὴ σάτιρα.

(Συνεχίζεται)

Α. Ι. Βρανούσης

1. Οἱ ἐκδόσεις ποὺ βγήκαν ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἀγαπίου παρουσιάζουν—σὲ σύγκριση μὲ τὰ χειρόγραφα ἢ τίς ἄλλες ἐκδόσεις τῶν ἰδίων στιχουργημάτων ποὺ ξέρουμε—κάποια ἐπεξεργασία γιὰ τὴ βελτίωση τῶν κειμένων καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τους ἀπὸ τολμηρὰς ἐλευθεροστομίες. Στὸ στιχουργήμα «Κατὰ Γυναικῶν» ἡ ἐκδοσις τοῦ 1861 παραλείπει ἀκριβῶς μερικοὺς τέτοιους στίχους, τοὺς ὁποίους δὲν ἦταν εὐκόλο νὰ προσυπογράψῃ ἓνας κληρικός. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ ἐπεξεργασία αὐτὴ νὰ ὀφείλεται καὶ στὸν ἐπιμελητὴ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν, τὸν ἱεροψάλτη Γ. Π. Κ. Μουσικό. Ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης (*Στιχουργήματα Φιλιππουπολιτῶν*, περ. «Θρακικά» 12, 1939, σ. 413-414) ἀναφέρει ὅτι εἶχαν περιέλθει στὰ χέρια του μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία καὶ τὰ χαρτιά τοῦ Γεωργίου Παπα-Κωνσταντίνου Μουσικοῦ, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὸ καθαρογραμμένο (μὲ τὸ χέρι τοῦ Μουσικοῦ) ἀντίγραφο τῆς σάτιρας «Κατὰ Γυναικῶν», ἀπ' τὸ ὁποῖο ἔγινε ἡ ἐκδοσις τοῦ 1861. Στὸ ἀντίγραφό του αὐτό, μετὰ τοὺς «Στίχους Κατὰ Γυναικῶν» (ποὺ καταλαμβάνουν τίς σελ. 1-25 στὴν ἐκδοσις τοῦ 1861), ὁ Μουσικός ἐπιτάσσει ἓνα

ἄλλο στιχουργήμα (56 στίχους) ποὺ ἀναιρεῖ τὸ προηγούμενο καὶ ὑπεραμύνεται τῶν γυναικῶν. Στὴν ἐκδοσις τοῦ 1861 δὲν περιλαμβάνεται. Τὸ δημοσιεύει ὁ Μυρτίλος Ἀποστολίδης (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 412-413) ὡς ἔργο τοῦ Μουσικοῦ, μὲ τὸν τίτλο *Ὑπὲρ τῶν γυναικῶν*. Ἀρχίζει:

Ὁ ταῦτα στιχουργήσας τὰ Κατὰ γυναικῶν στοχάζομαι δὲν εἶχεν ὁρθὸν τὸ λογικόν ἢ θέλησε νὰ παίξῃ διὰ ἀστεϊσμόν καὶ νὰ διασκεδάσῃ ὀλίγον πρὸς καιρόν... Δὲν ἦταν δυνατόν ὁ Μουσικός, ποὺ θεωροῦσε τὸ «Κατὰ Γυναικῶν» ὡς ἔργο τοῦ Ἀγαπίου, νὰ ἐκφράζεται μὲ τόσην ἀνευλάβεια πρὸς τὸν πνευματικὸ τοῦ πατέρα: ὁ ταῦτα στιχουργήσας... δὲν εἶχεν ὁρθὸν τὸ λογικόν! Οἱ στίχοι αὐτοὶ εἶναι μᾶλλον τοῦ Ἀγαπίου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀντιγράψῃ στὰ τετράδιά του τὴν ξένη σάτιρα «Κατὰ γυναικῶν» καὶ τῆς πρόσθεσε στὸ τέλος μιὰ δική του ἑμμετρὴ ἀνασκευὴ ἢ παλινωδία. (Κατὰ παρόμοιο τρόπο π.χ. ἀνασκεύαζε ἀδέσποτα στιχουργήματα ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης· βλ. Α. Βρανούσης, *Οἱ Πρόδρομοι*, σ. 73). Φαίνεται ὅτι σὲ ὠρισμένα σημεῖα δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε ποῦ σταματᾷ ὁ Ἀγάπιος καὶ ποῦ ἀρχίζει ὁ Μουσικός.